

І. М. Гирила

Львівський державний університет внутрішніх справ,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права

ПРИРОДНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ БОРИСА МИКОЛАЙОВИЧА ЧИЧЕРІНА НА ДЕРЖАВУ ТА ПРАВО

© Гирила І. М., 2015

Описано життєвий і творчий шлях відомого правознавця Бориса Миколайовича Чичеріна, його основні природно-правові погляди на державу та право.

Ключові слова: Борис Миколайович Чичерін, право, держава, природно-правові погляди.

И. М. Гырыла

ЕСТЕСТВЕННО-ПРАВОВЫЕ ВЗГЛЯДЫ БОРИСА НИКОЛАЕВИЧА ЧИЧЕРИНА НА ГОСУДАРСТВО И ПРАВО

Описаны жизненный и творческий путь Бориса Николаевича Чичерина, его главные естественно-правовые взгляды на государство и право.

Ключевые слова: Борис Николаевич Чичерин, право, государства, естественно-правовые взгляды.

I. M. Gurula

NATURAL-LAW VIEWS BORIS NIKOLAEVICH CHICHERIN ON THE STATE AND LAW

The article highlights the life and career of the famous jurist Boris Nikolaevich Chicherin, his main natural and legal views on the state and law.

Key words: Boris Nikolaevich Chicherin, lay, state, natural-law views.

Постановки проблеми. Наукова творчість та спадок відомого вченого – Бориса Миколайовича Чичеріна (1828–1904) останнім часом все частіше привертає увагу й істориків, й філософів, й юристів – всіх вчених, що вивчають витоки природного права та культурного спадку кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Талановитий вчений був не тільки відомим теоретиком та істориком права, оригінальним представником неогегельянства в філософії права, але і засновником державної школи у вітчизняній історіографії, фахівцем у галузі природного права.

Багата та плідна творча спадщина Б. Н. Чичеріна представляє, безсумнівно, інтерес і для сьогоденішньої юридичної науки, зокрема для філософії права. Тому і ми спробуємо проаналізувати фундаментальні природні ідеї та погляди Б. М. Чичеріна в його творчому доробку та покажемо природно-правову цінність зазначених міркувань вченого.

Аналіз досліджень даної проблеми. В період життєвого шляху вченого та його наукової діяльності значна увага приділялася державному будівництву, його структурі та існуванню права в таких формах держави. Про це свідчить не тільки збільшена кількість правової літератури в той час, а й, перш за все, сходження нових імен загальноєвропейського масштабу таких, як О. М. Муромцев, А. Д. Градовський, М. М. Ковалевський, К. М. Коркунов й, безперечно, ім'я Б. М. Чичеріна.

Слід зазначити, що в сучасних умовах розвитку правової думки та юридичної практики цій проблематиці приділяється не менше уваги, аніж у минулому. Основними сучасними дослідниками вказаної проблематики є такі вчені та юристи, як Н. А. Богданова, С. Н. Шевердяєв, А. М. Верещагін, Л. Є. Городнова, С. І. Глушкова, В. Д. Зорькін, І. І. Євлампієв, А. В. Поляков та ін.

Попри значну кількість науковців, які займаються вказаною проблематикою, нам хотілося б більш докладніше проаналізувати та дослідити природно-правовий доробок Б. М. Чичеріна з позиції потреб сучасної філософії права та характерних ознак філософії права України.

Мета статті полягає в докладнішому та ґрунтовнішому аналізі природно-правових ідей та поглядів Бориса Миколайовича Чичеріна на прикладі держави та права.

Виклад основного матеріалу. В основу філософсько-правового вчення Бориса Миколайовича Чичеріна покладено такі природні ідеї, як: ідея особистості, її гідності та її свободи. Вся методологія гуманітарних та суспільних наук, а також вчення про державу, вважає Чичерін, повинна будуватися на фундаменті вказаних ідей. Дослідження його вчення про державу під цим кутом зору сьогодні представляється вкрай важливим і актуальним як для філософії права, так і для правової практики.

Борис Миколайович Чичерін є одним із найпотужніших та багатогранних мислителів другої половини XIX ст. Його можна з повним правом вважати засновником політичної науки серед інших науковців його періоду. Відома його праця “Історія політичних вчень” все ще залишається найбільш глибоким дослідженням з цього питання не тільки у вітчизняній, але, мабуть, і у світовій науці. Вчений багато часу приділяв розробленню ґрунтовних та основоположних ідей політико-філософського вчення. Їм Б. М. Чичерін присвятив свої основні праці такі як: “Про народне представництво”, “Власність і держава” у двох томах, тритомний “Курс державної науки” й, безперечно, “Філософія права” [1, с.32].

Говорячи про вчення Б. М. Чичеріна, необхідно згадати про читання ним лекцій. Лекції Б. М. Чичеріна характеризувалися стрункністю і цілісністю побудови матеріалу, що свідчить про тверді та стійкі переконання автора. У його лекціях можна було відчутти та пізнати силу молодого розуму вченого, що починає наукове вивчення, що особливо проявлялося у володінні цілісним поглядом на науковий предмет.

Підходячи до вивчення загального ходу правової історії з погляду історика-соціолога та юриста і знаходячи загальнонауковий інтерес цього вивчення “в розкритті” природно існуючих явищ, що виявляють різнобічну гнучкість людського суспільства, здатність суспільства пристосовуватися до цих умов, вбачаючи основну умову, направляти та змінювати головні форм нашого життя, у своєрідному ставленні населення до природи країни, Борис Миколайович висуває на перший план природний хід речей в історії політично-правового та соціально-економічного життя суспільства.

При цьому, обговорюючи та досліджуючи природну основу фактів політичного та економічного життя через методологічне значення в історично-правовому вивченні та вимірі, а не в їх дійсному значенні в суті історичного процесу. “Розумова праця і моральний подвиг завжди залишаться кращими будівельниками суспільства, найбільш потужними двигунами людського розвитку” [2].

Ключовим природно-правовим моментом в усіх працях вченого стало зіставлення таких ґрунтовних та важливих у будь-який час категорій, як: особистість – суспільство, особистість – держава, право – етика.

Спираючись на вказані головні поняття, які завжди потрібні в побудові держави та права, вчений тому й обрав соціально-суспільну філософію та право, які надалі й стали центральною тематикою його майбутніх досліджень. Б. М. Чичерін глибоко вирішував окреслені проблемні питання саме з теоретичної позиції лібералізму [3, с. 255].

Значна кількість праць вченого присвячена також і ще одній важливій філософсько-правовій категорії, – проблемі взаємозв'язку особи – власності і держави. Маючи свою власну позицію щодо питання общинного землеволодіння, вчений виступав прихильником правового захисту, правового регулювання, взаємної рівноваги особистісних та державних початків, що стоять осторонь або навіть виступають проти свавілля над особистістю, з одного боку, і деспотизму держави, з іншого.

Метафізичний сенс свободи вчений розумів як можливість духовного піднесення особистості до істинної сутності, від чуттєвого до надчуттєвого, до визнання вирішальної ролі особистості в загальнолюдському розвитку. Тому неприпустимо звертатися з нею як з простим та примітивним засобом осягнення, не залежно від поставлених цілей. І якщо різні окремі ухвали та його погляди могли змінюватися залежно від теоретичних уподобань чи політичної ситуації, то положення про абсолютну цінність людини завжди залишалося незмінними.

У визначенні та усвідомленні волі науковець переважно розглядав її з позиції західної ідеології. Проте, розмірковуючи над цією категорією, Б. М. Чичерін доповнив її вітчизняною гуманістичною традицією, що поєднувала принципи рівності і справедливості, що надалі вносить в громадянське суспільство високий моральний потенціал.

Тобто вчений у правових формах підсвідомості виховував і готував суспільство до представництва та громадянського суспільства. “Перетворення, що вводять міцний, розумний і законний порядок в країні замість свавілля і хаосу, за самою суттю справи повинні передувати політичним гарантіям”, – писав однодумець вченого К. Д. Кавелін [4, с. 139].

Послідовно відстоюючи природний пріоритет права, ліберал Б.М. Чичерін пов'язував його з ідеєю сильної правової держави, здатної проводити необхідні реформи, забезпечуючи порядок в суспільстві. Згідно з його вченням, держава за своєю природою є силою, що стоїть над класами і станами. Вона створюється для того, щоб привести ворогуючі сили до згоди, щоб над приватним інтересом взяла гору ідея суспільного блага, щоб саме устремління до приватних інтересів служила досягненню суспільних цілей.

Вищою формою організації вважав Чичерін державу, ніби свого роду “страховий поліс” нації [5, с. 39]. Але така організація не може підміняти громадянське суспільство, втручатися в приватно-особисте життя громадян, регламентувати їх економічну діяльність. “Як і будь-яка економічна діяльність, виробництво та накопичення капіталу, – писав Б. М. Чичерін, – є справа приватна, а не державна” [5, с. 49].

На думку вченого, держава є гарантом дотримання та охоронцем права, держава покликана тільки встановлювати загальні для всіх умови і захищати від посягань з боку інших.

Отже, держава повинна гарантувати свободу приватної власності й умови підприємницької практики, сприяти гармонійному розвитку природних відносини особистість–власність–держава [6, с. 25].

Висновок. Головним та вихідним поглядом, а одночасно стрижнем, навколо якого обертається вся філософсько-правова тематика вченого, – це свобода людини.

Саме поняття свободи, на думку Б. М. Чичеріна, людина отримує з свого власного внутрішнього досвіду, з усвідомлення того, що різні всілякі дії залежать від самої людини, а не диктуються йому ними самими. “Вся християнська релігія, – зазначає він, – так само як і єврейська, засновані на понятті про внутрішню свободу людини... Всі люди, у всі часи, вважали себе вільними, здатними робити те, що хочуть, слідувати тому або іншому навіюванню за власним бажанням. Такими ж їх завжди визнавали й визнають всі законодавства у світі”.

Право, за визначенням вченого, звертається до людини, як до вільної за своєю природою, яка може виконувати закон, але може і порушувати його. На визнанні свободи основані й інші його поняття: провина і відповідальність.

За порушення закону належить покарання. Відповідно і моральний закон звертається до людини у вигляді вимоги, а вимога може бути пред'явлена тільки вільній особистості, яка по своїй суті може ухилитися від закону, і насправді, внаслідок людської природи та недосконалості, завжди більш-менш від нього ухиляється. Тому на вільному виконанні закону заснована вся моральна гідність людини.

Борис Миколайович Чичерін велику увагу в своїх дослідженнях приділяв соціально-філософському та правовому аналізу верховного та єдиного союзу – державі, формам державного устрою, проблемам відносин держава – суспільства, реалізації політичної свободи.

Філософські погляди Б. М. Чичеріна оригінальні і цікаві. Найважливіші аспекти його вчення також стосуються взаємозв'язку релігії і моральності, їхній громадсько-суспільній значущості, про державу загалом, висловлюють національні традиції філософії. Наскрізна тема в етико-правовому вченні Б. М. Чичеріна – проблема свободи, в основу якої включено ідею про особу, як носія вільної та творчої сили, що володіє своєю свободою волі.

Упродовж тривалого часу Б. М. Чичерін був єдиним видатним ученим, який відстоював ідею природного права в науці. Він розробив оригінальну природно-правову концепцію європейського рівня.

Оригінальність концепції Б. М. Чичеріна полягає насамперед у системному взаємозв'язку всіх її елементів, у зв'язку з чим усуваються суперечності між позитивним та ідеально-природним правом. Громадянську свободу і політичну свободу він розглядав як дві різні, але взаємозумовлені форми свободи особи, причому політичну свободу оцінював як необхідний чинник забезпечення індивідуальної свободи особи. Головним, на думку вченого, лишається визнання історичної і моральної ролі держави у розвитку та забезпеченні свободи особистості.

1. Валицкий А. *Моральність і право в теоріях лібералів початку ХХ ст.* / А. Валицького // *Питання філософії*, 1991. – № 8. – С. 30–38. 2. *Електронний ресурс: Вчення про державу Чичерін і Кавелін* – <http://ua-referat.com/%D0%92%D1%87%D0/> 3. Чижки С. Л. *Охоронний лібералізм Б. М. Чичеріна та проблема співвідношення свободи, порядку і права* / С. Л. Чижки // *Право і політика*, 2008. – № 10. – С. 250–257. 4. Чичерин Б. Н. // *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 томах (82 т. и 4 доп.)*. – СПб., Т. 80. – 1907. – 1123 с. 5. Чижки С. Л. *Вчення Чичеріна про особистості і свободі* / С. Л. Чижки // *Полігностис*, 2008. – № 3. – С. 37–49. 6. Величко А. М. *Вчення Б. М. Чичеріна про право і державу* / А. М. Величко. – СПб.: Санкт-Петербурзький державний університет, 1995. – 125 с.